

ДИСКУСИЈА

ДА ЛИ ЈЕ У ТАБОРУ ЦРНОГОРСКЕ КОНТРАРЕВОЛУЦИЈЕ 1941—1945. ПОСТОЈАО „ФЕДЕРАЛИСТИЧКИ ПОКРЕТ”

У издању „Обода” изашла је 1977. године књига др Радоја Пајовића „Контрареволуција у Црној Гори — четнички и федералистички покрет 1941—1945”.

Ово је дјело прихваћено са великим интересовањем од научне и шире читалачке јавности, јер је у њему обрађена тема која је у историографији НОР-а до сада занемаривана. Постаје све очигледније, да се токови и резултати оружане револуције народа Југославије не могу успјешно објаснити и оцијенити уколико се свеобухватно и објективно не прикажу и обраде све друштвене снаге које су јој се супротстављале.

Др Пајовић је успио да веома документовано и систематично прикаже и објасни цјелокупну дјелатност контрареволуционарних снага у Црној Гори. Стога је ова његова студија значајно научно дјело, које је обогатило историографију НОР-а Црне Горе.

Књига је писана са јасних класно-политичких позиција. У њој је разоткривена реакционарна суштина обадва дијела црногорске контрареволуције, и њихова национална издаја. И четници и сепаратисти су проучени и обрађени са подједнаком пажњом.

Сливање контрареволуције у Црној Гори у јединствен фронт текло је на веома специфичан, сложен и замршен начин. Радило се о двије идејно-политички различите буржоаске групације, које су се између два свјетска рата не само налазиле на два супротна пола већ су биле међусобно веома закрвљене. Међутим, ратне историјске околности, и борба против Револуције у Црној Гори, присилили су их да се уједине и ставе у отворену службу окупатору — све у циљу очувања својих класних интереса и позиција. Сложеност свих тих друштвено-политичких процеса захтијевала је од писца ове књиге не само да се чврсто држи класног приступа у разјашњењу ове сложене и противрјечне појаве већ да буде *веома сунтилан и прецизан,*

како у анализама тако и у закључцима и оцјенама. Посматрано са тог становишта, мишљења смо да се овој књизи могу и морају ставити замјерке на извјесне нејасноће и непрецизности у третирању „федералистичког покрета” у табору контрареволуције 1941—1945 — све са циљем да се објективно утврде и оцијене догађаји и појаве о којима је ријеч.

Писац већ самим насловом своје књиге истиче да је контрареволуција у Црној Гори за вријеме НОР-а имала свој федералистички покрет. Међутим, већ код писања првих редака књиге сучелио се са питањем да ли је таква квалификација тог квислиншког покрета адекватна са научног и идејно-политичког становишта, па је нашао за потребно да у првој фусноти своје књиге (у предговору) читаоцу саопшти сљедеће:

„Федералистички покрет имао је у себи елементе и *федерализма и сепаратизма* (подвукао М. С). У раду сам настојао, гдје је год то било могуће, да те двије категорије изнијансирам, а назив „федералистички” у наслову и предговору употријебљен је условно”.¹

Читаоцу из оваквог објашњења у фусноти не може бити јасно шта писац подразумева под тим да је један дио наслова његове књиге „услован”. Шта је то „федералистички покрет” схваћен „условно”? Зашто да га схватамо „условно” кад он према писцу „има у себи елементе и федерализма и сепаратизма”?

Према науци и научној методологији, писац је дужан да насловом књиге прецизно изрази бит њеног садржаја. Уколико писац преузима неки термин из прошлости, а који не одговара научној истини — тада је дужан да тај назив дадне под наводницима, или да испред њега стави назнаку „тзв.” Ако се, пак, наслов или његов дио употребљава „условно”, тада је нужно прецизно навести о којим је условностима ријеч. Др Пајовић у својој књизи није примијенио ни један од поменутих (неопходних) научних поступака. Тиме се изложио опасностима да буде недовољно јасан и прецизан. Али нејасноће о томе да ли је „федералистички покрет” у табору контрареволуције био федералистички или сепаратистички не налазе се само у наслову књиге, већ исто тако и у *знатном дијелу њеног текста* — што нас је и навело да о томе овдје пишемо.

Писац у својој књизи није посебно прецизирао које су снаге у табору црногорске контрареволуције чиниле „федералистички покрет”. Али из цјелокупног текста се јасно види да су то снаге које су током рата стварале и досљедно слиједиле политику Црногорске федералистичке странке (ЦФС).

¹ Из реченице на коју је фуснота дата види се да се ради о „федералистичком покрету” у периоду 1941—1945.

Према писцу, „федералистички покрет” је постојао у табору контрареволуције све до јесени 1944. године. То се експлиците тврди у поднаслову Једанаесте главе књиге, који се зове: „Крај федералистичког покрета у Црној Гори”. Као што се види овај поднаслов оповргава већ цитирану пишчеву тврђу да је назив „федералистички” дао само у наслову и у Предговору своје књиге.

Остајући досљедан своме ставу да је „федералистички покрет имао у себи елементе и федерализма и сепаратизма”² — писац је у своме дјелу за политичке и војне снаге „федералистичког покрета” употребљавао разне термине: „федералистички, односно сепаратистички”; „сепаратистички, односно федералистички”; „сепаратистички”; „зеленашко-федералистички”. Ови разноврсни и непрецизно употријебљени термини отежавају читаоцу да схвати праву природу друштвено-политичких процеса о којима је ријеч.

У вези свега што смо напријед изнијели, поставља се питање: Да ли је у табору црногорске контрареволуције постојао „федералистички покрет”? Да ли је током НОР-а „федералистички покрет имао у себи елементе и федерализма и сепаратизма”? Због чега је ЦФС од првог дана капитулације Југославије стварно постала квислиншка политичка групација?

Да бисмо у овој писаној дискусији дали одговор на та питања, потребно је извршити кратку анализу неких ставова и оцјена у овој књизи. Пођимо оним редом како их је аутор излагао.

1. У Уводу књиге су на синтетичан начин објашњени коријени федералистичког и четничког покрета³ из међуратног периода. Овакав пишчев поступак је сасвим оправдан, јер се без тога не могу схватити позиције и политика снага контрареволуције у Црној Гори за вријеме НОР-а. Међутим, писац је у овоме дијелу књиге испустио да разјасни један од главних разлога који је ЦФС водио (још од раније) ка позицијама сарадње са окупатором — а то је питање односа вођства ЦФС према опасности фашистичке агресије на Југославију у годинама непосредно пред рат.

Напредовањем фашистичке агресије кроз Европу, у свим грађанским националним покретима нагло су јачале сепаратистичке струје и покрети. Они су у фашистичком „Новом порет-

² Из овакве формулације и овако поређаних „елемената” читалац мора да схвати да писац сматра да су у „федералистичком покрету” били у једнакој мјери присутни и федерализам и сепаратизам — или, чак, да је федерализам био наглашенији.

³ Писац се у тражењу генезе четничког покрета у Црној Гори више оријентисао на Удружење четника, а мање на великосрпску политику и снаге које су је подржавале — што са становништа историјских чињеница није прихватљиво.

ку” видјели најефикаснији пут за рјешење националног питања. Исто се догодило и са вођством ЦФС. Поред конзервативног социјалног бића вођства — о чему је писац говорио — разлози за такву његову оријентацију били су и следећи: а) ЦФС од свог оснивања није се ослањала на борбу антиимперијалистичких свјетских снага (посебно на СССР); б) вођство ЦФС је у традиционалним везама Црне Горе са Италијом, и у орођености њихових династија, видјело могућност да се у новонасталој историјској ситуацији црногорско питање ријеши у оквиру италијанских империјалистичких планова на Балкану; с) у то вријеме КПЈ је већ избила на чело црногорског национално-револуционарног покрета, и вођство ЦФС је хтјело пошто-пото да поврати изгубљену улогу хегемона у том покрету; д) на став вођства ЦФС о даљем опстанку југословенске државе знатно је утицало њихово сазнање, проистекло из међуратне политичке праксе, да им у Југославији није било могућно да остваре своје програмске циљеве. Све је то утицало да ЦФС крене путем који ће је послије априлске катастрофе неминовно довести до сарадње са фашистичким окупатором.

КПЈ је сасвим јасно уочила куда смјерају путеви ЦФС у то вријеме, и свом снагом је жигосала њену профашистичку политику. У Резолуцији Пете земаљске конференције КПЈ (октобар 1940), у дијелу који се односи на задатке црногорских комуниста, каже се: „б) Борба за равноправност и самоопредјељење црногорског народа али у исто вријеме и одлучна борба против вођства федералиста, који помоћу талијанских империјалиста припремају нови јарам црногорском народу”.⁴

Ускоро ће развој историјских догађаја потврдити сву оправданост и дубину оваквог става и предвиђања КПЈ.

2. Говорећи о сарадњи КПЈ и ЦФС, аутор је изнио ову тврдњу: „Послије III конгреса КПЈ партијска организација у Црној Гори је *подржавала паролу ЦФС о федерацији и аутономији Црне Горе*“ (стр. 19 — подвучао М. С.).

Историјске чињенице и тадашњи стварни друштвени токови оповргавају ову (крупну) тврдњу.

Послије свог III конгреса (мај 1926), КПЈ је заузела становиште о нужности разбијања буржоаске Југославије и стварању Балканске федерације совјетских република, у којој би Црна Гора имала статус посебне републике. Вођство ЦФС није хтјело да прихвати овај став КПЈ, јер се оно залагало за парламентарно рјешење црногорског питања у оквиру Југославије, компромисом са великосрпском буржоазијом. Због тога у овом случају не може бити ни говора да је КПЈ „подржавала паролу

⁴ Резолуција V земаљске конференције КПЈ, „Пролетер”, бр. 1, 1941.

ЦФС“, већ се радило о *двije потпуно различите концепције*, и о два различита политичка става.

Оваквом тврђом се негира значајна историјска чињеница: да је КПЈ 1925. године *заузела самосталан политички став* о црногорском националном питању, који је био негација ставова и унионистичког и федералистичког грађанског покрета. Да је КПЈ тада по црногорском националном питању *заузела самосталан а не „прирепашки” став* (у политичком смислу), најбоље се види из следећег: а) црногорски комунисти су у периоду свог „отрежњења” по националном питању извршили принципијелну и оштру критику идејно-политичких ставова и политике и „бјелаша” и „зеленаша”;⁵ б) црногорски су комунисти једини од свих политичких снага у Црној Гори прихватили Лењинов принцип права народа на самоопредељење до отцјељења, и били су једини који су сматрали да се црногорско национално питање може ријешити само рушењем буржоаског поретка; с) самосталност политичке позиције КПЈ снажно је дошла до изражаја 1927. године, у преговорима са грађанским странкама око изборне сарадње. Као услов сарадње, КПЈ је поставила захтјев федералистима „да ЦФС призна самоопредељење народа у Црној Гори”, а „земљорадницима” да „Савез земљорадника у Црној Гори прекине потпомагање хегемонистичко-шовинистичке српске политике”.⁶

Управо са овакве самосталне стратегијско-политичке позиције, КПЈ је водила успјешну борбу са грађанским снагама за преузимање вођства у црногорском националном покрету.

3. Говорећи о ЦФС у условима окупације, аутор тврди: „*један дио вођства Црногорске федералистичке странке потражио је, након априлског слома 1941. године, ослонац у страним силама*” (стр. 20 — подвукао М. С.). Износећи податке о државно-организационом конституисању сепаратиста, аутор наводи: „*група сепаратиста, потпомогнута од извјесног броја присталица и симпатизера, пружила је пуну подршку окупаторским и војним властима у спровођењу окупационих мјера*” (стр. 62 — подвукао М. С.).

Из наведених цитата, као и још из неких других мјеста у тексту, види се да је аутор више склон схватању да је, на почетку, позицију сарадње са окупатором заузео сепаратистички дио странке, а не цијела ЦФС. Међутим, историјске чињенице говоре друкчије: а) дугогодишњи предсједник и секретар ЦФС (Михаило Ивановић и Душан Вучинић) од самог почетка су прихватили сарадњу са окупатором; б) у пословима око ствара-

⁵ Чланци Гојка Самарџића у „Борби” од марта 1926. године.

⁶ Извори за историју радничког покрета и револуције у Црној Гори (1918—1945), књига 1, Титоград 1971, док. 246 (стр. 541) и док. 249 (стр. 549).

ња „самосталне“ Црне Горе била су улетена, скоро без изузетка, сва најпознатија имена из вођства ЦФС,⁷ с) најпознатији средњи кадрови ЦФС постали су предсједници окупаторских мјесних привремених административних комитета, или су били предсједници окупаторских општина. Овакву општу слику не може измијенити чињеница да су се поједини угледнији чланови ЦФС — углавном из тзв. нижих и средњих кадрова — постепено опредјељивали за НОП (углавном од краја 1941. године).

О карактеру политике ЦФС послје окупације расправљало се и на историјском Мајском савјетовању КПЈ (1941). У његовој оцјени и закључцима се каже: „задаћа црногорских комуниста јесте да мобилишу црногорски народ против талијанских окупатора, да воде борбу против покушаја успостављања некакве династије слободољубивом црногорском народу, да воде борбу *против федералиста као агената талијанских империјалиста*.“⁸ (Подвукао М. С.). Као што се види, цјелокупна тадашња политика ЦФС је оцијењена као квислиншка, и таква је оцјена дата за цијелу странку, а не за поједине њене дјелове.

Цјелокупно искуство из периода другог свјетског рата указује на постојање сљедеће друштвене законитости: кад буржоазија исцрпи све своје могућности да се реализује као прогресивна друштвена снага, и кад њеним класним позицијама запријети опасност од револуционарних маса — онда она, у својој објективној немоћи, тражи класног савезника у лицу империјалистичког окупатора. Такав се случај догодио са ЦФС (и са четничким покретом). Окупацијом Југославије 1941. године, ЦФС је изгубила сваку прогресивност, и прешла је на позиције националне издаје (њена руководећа структура и онај дио чланства које је слиједило политику вођства).

Но, сепаратистички покрет у Црној Гори никад није могао да ухвати дубоке коријене, јер је у црногорским масама снажно живјела свијест о југословенском заједништву.

4. Говорећи у Глави деветој, трећег дијела књиге, о превирањима у ЦФС по капитулацији Италије (1943), аутор наводи и тврди: „Привремено вођство ЦФС (ново вођство, тада изабрано — М. С.) је *одбацило сепаратизам*“ (подвукао М. С.). При томе је ново вођство објашњавало да ЦФС није била сепаралистичка, већ да је то само била „вјешто подметнута агитациона парола оних који хоће да нам наметну своју посебност, своју хегемонију“ (стр. 435).

⁷ И „најчистији федералиста“ — Саво Вулетих, мада се на самом почетку оградно од окупатора, ускоро се послје разгоријевања устанка ставио под окриће окупатора и четника, очекујући да ће се под њиховом заставом ријешити црногорско питање.

⁸ Зборник НОР, II, књ. 2, док. 1.

Из овако компоноване и формулисане мисли произлази да је и аутор на становишту да је Привремено вођство „одбацило сепаратизам”. Но, ако схватимо да се ту ради о пишевој нејасноћи (а у то вјерујемо), ипак му треба замјерити да на овим страницама није анализирао нити разоткрио праву суштину тадашњег превирања у ЦФС.

Према писцу, октобра 1943. године изабрано је Привремено вођство, у које су ушли: Михаило Ивановић за предсједника, Божо Кривокапић за секретара, и Крсто Поповић и Перо Вучковић за чланове. Михаило Ивановић је још 17. априла 1941. године био почасни предсједник окупаторског Административног комитета, затим почасни предсједник Консулте (18 маја), а потом предсједник Сабора који је прогласио „Независну Црну Гору” (12. јула). Божо Кривокапић је августа 1941. у Провизорној (окупаторској) влади добио ресор помоћника комесара (Секале Дрљевића) за унутрашње послове. Крсто Поповић је био најистакнутији представник и војни организатор сепаратистичког покрета у Црној Гори. Перо Вучковић је такође био један од сепаратистичких вођа.

Као што се види, сам састав Привременог вођства ЦФС указује на његова суштинска и дубока сепаратистичка одређења. Сви су они, поред тога, били истакнути антикомунисти и љути противници НОП-а.

Људи из Привременог вођства су били *трећа гарнизур* која је под окупацијом стала на чело ЦФС, односно црногорског сепаратистичког покрета. Њихов долазак и наступ је био обичан политички маневар, да се спасе што се спасти могло од већ разорених позиција ЦФС. Њихов тактички маневар се у потпуности уклапао са концепцијом и политиком њемачког окупатора приликом стварања Народне управе. Што је најзначајније за оцјену ове појаве, политика Привременог вођства се огледала и испољавала првенствено у организовању и одлучном вођењу борбе против НОП-а, под окриљем и заставом окупатора. Тако се у пракси показало и потврдило да су били и остали дио сепаратистичког покрета у Црној Гори.

5. У Закључку свога дјела, са чијом се суштином слажемо, налази се и сљедећи став аутора: „На чело федералистичког покрета у Црној Гори почетком II свјетског рата, стале су сепаратистичке снаге из крила Црногорске федералистичке странке... Због тога је овај покрет у току рата имао елементе и сепаратизма, под окриљем Италије, и федерализма у оквиру буржоаске Југославије”.

Као што се види, и овдје се говори о „федерализму” ЦФС у току рата.

Свему ономе што сам раније изнио по овом питању желим да додам и један мало познат податак из преписке између ЦК

КПЈ и ПК КПЈ за Црну Гору и Боку. Наиме, Закључци проширене сједнице Покрајинског комитета од 17. августа 1943. године констатовали су да четници представљају „главног непријатеља и главну опасност наше народноослободилачке борбе”. Затим се оцјењује да „између црногорских федералиста (зеленаша) и четника постоје оштре супротности”, а потом се наставља: „федералисти увиђају да у колико се ближи крај рата и пораз италијанских окупатора утолико српски хегемонизам представља све већу опасност за њих”. На основу таквих оцјена, ПК је одлучио да политички искористи те супротности. Проучивши материјале овог покрајинског совјетовања, које је примио са великим закашњењем, ЦК КПЈ је нашао за потребно да интервенише у циљу отклањања нејасноћа и неправилности у тако израженом ставу ПК-а. С тим у вези ЦК у својој Окружници бр. 1 (11. април 1944.)⁹ саопштава ПК-у следеће: „8. Нијесте исто тако јасно поставили питање искоришћавања супротности између четника и зеленаша (не употребљава се термин „*федералисти*“ — М. С.). Ви шта-више говорите о федералистичким масама. Издајник Поповић (Крсто Поповић — М.С.) нема и не може имати масе за собом, а масе које су за федерацију — то су наше, и ако правилно радимо морају бити наше масе, јер данас смо федералисти једино ми и НО покрет. Питање искоришћавања супротности између четника и зеленаша није од вас јасно постављено. Стоји чињеница да и једни и други сарађују с окупатором и ми не можемо лавирати ни према једнима ни према другима, него те супротности искоришћавати на тај начин што масама показујемо сву лажљивост њихових програма, који се упркос разлика на ријечима, своде на помагање окупатора и сарадњу са њим”.

Овим изнијансираним и децидираним политичким ставовима ЦК КПЈ овдје није потребан коментар. Али из разлога објективности, дужни смо да констатујемо да је и др Пајовић у својој књизи на становишту да је НОП у Црној Гори „једини био за федерализам”. (Али ова је тврђња у супротности са изреченим судом у књизи да је федералистички покрет имао у себи „елементе и федерализма и сепаратизма”).

Да закључимо:

У табору црногорске контрареволуције 1941—1945. године није постојао „федералистички покрет”, нити је он могао за вријеме НОР-а да има у себи „елементе и федерализма и сепаратизма”. ЦФС је од првог дана окупације изгубила ранија фе-

⁹ Препис оригинала документа користио сам из личне архиве Вељка Зековића.

дералистичка својства. Конзервативно-реакционарна суштина социјалног бића вођства странке, њихово савезништво са италијанским империјализмом, и њихов страх од револуционарних маса — неминовно су одвели ЦФС на пут националне издаје, и на сарадњу са унитаристима (четницима), који су јој све од оснивања били најљући противници.

Др Пајовић је у својој књизи с правом поступио тако што је изнијансирано приступио анализи активности појединих група (личности) из вођства ЦФС. Али је при томе морао да буде јаснији и прецизнији у оцјењивању суштине појава. Није смјела изостати оцјена — и у наслову књиге и у тексту — да је ЦФС од првог дана окупације постала сепаратистичка политичка снага, и да је таква остала све до свога краја.

Милија Станишић